SHAXSNING AXBOROT MADANIYATINI OSHIRISH

O‘rolbek Yaxshiliqov
Guliston davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. *Hozirgi zamonda axborot, axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlar hayotimizning bir qismiga aylandi, axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish va undan foydalanish madaniyatini shakllantirish bugungi kungi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada axborot madaniyatini shakllantirishning bir qancha usullari sanab o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar*: axborot madaniyati, global axborotlashtirish, bibliografik madaniyat, axborotni uzatish, resurslar.*

Axborot jamiyatini shakllantirish uchun axborot va madaniyatning birligi zarur, chunki madaniy ongning mavjudligi dunyo, jamiyat va shaxs rivojlanishining asosiy shartidir. Global axborotlashtirish madaniy ongning ikki madaniyatga – gumanitar fanlar olami va aniq fanlar va texnologiyalar olamiga bo‘linishini yanada kuchaytirdi. Ikki madaniyat o‘rtasidagi bu qarama-qarshilikni bartaraf etishdan maqsad insoniyatning hamjihatlikka, dunyoqarashning birligiga, shaxsning barkamol rivojlanishiga bo‘lgan azaliy intilishidadir. Shu yerdan axborot texnologiyalarini insonparvarlashtirish va axborot jamiyatini shakllantirish jarayonlarida mutanosiblikka, uyg‘unlikka erishish vazifasi kelib chiqdi. Aynan insonparvarlik madaniyati ijtimoiy hayotning barcha tarkibiy qismlarini birlashtiradi. Gumanitar madaniyat yangi, axborot madaniyati tashuvchisi – axborot tsivilizatsiyasi sub’ekti – shaxsning ma’naviy olamining integratsiyalashuviga olib keladi.Axborot madaniyatini shaxs darajasida shakllantirish, birinchi navbatda, bilim, ko‘nikmalarni egallash, muayyan qobiliyatlarni, maxsus shaxsiy fazilatlarni, xatti-harakatlar va faoliyat shakllarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Ushbu tarkibiy blok, birinchi navbatda, shaxsning axborot muhiti bilan aloqa qilish uchun o‘zaro bog‘liq reaktsiyalarining ajralmas tizimi sifatida tushuniladigan shaxsning axborot xatti-harakatlarini o‘z ichiga oladi. Xulq-atvorning har qanday shakllari u yoki bu tarzda axborot asosiga ega, ammo o‘ziga xos axborot xatti-harakati odamning voqelik bo‘lagini ko‘rish muammosi paydo bo‘lganda paydo bo‘ladi. Shaxsning uni o‘zlashtirishdagi harakatlari ongni – shaxsning voqelik hodisalaridan xabardorlik darajasini keltirib chiqaradi.

Shaxsning adekvat xulq-atvori va munosabatini rivojlantirish uchun xabardorlikning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Aniq va keng qamrovli ma’lumotlarning mavjudligi vaziyatning noaniqlik darajasini pasaytiradi, uni minimal darajaga tushiradi. Ogohlik kasbiy bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalarni egallash vositasi bo‘lib, u shaxsning siyosiy, ijtimoiy va ilmiy jarayonlarni muvaffaqiyatli boshqarish qobiliyatini ifodalaydi, bu uning ijtimoiy mavqeini oshirishga yordam beradi. Axborot xatti-harakatlarining turli shakllari axborot faoliyati madaniyatini rivojlantirish yo‘lidagi ma’lum bir qadamdir. Faoliyat, xatti-harakatlardan farqli o‘laroq, maqsadli bo‘lib, u umumiy natijaga erishishga qaratilgan jarayonlar va operatsiyalarni ketma-ket va parallel ravishda amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Axborot faoliyati murakkab tashkil etilgan bo‘lib, axborotni yig‘ish, qayta ishlash, saqlash, qidirish, foydalanish jarayonlari to‘plami bilan ifodalanishi mumkin. Keling, ushbu jarayonlarni ularning madaniy tarkibiy qismiga qaratgan holda ko‘rib chiqaylik.Axborot to‘plami birinchi navbatda o‘quvchi faoliyatiga asoslangan axborot faoliyati jarayonlarining birinchisidir. Avval o‘qimasdan turib ma’lumot to‘plash mumkin emas. Biz boshlang‘ich maktabda o‘zlashtiramiz o‘qish faoliyati. Ammo kitobxonlik ko‘nikmasini egallash, kitobxon faolligi, kitob bilan puxta o‘ylangan va qiziquvchan ishlash orqali kitobxonlik madaniyati asta-sekin rivojlanadi.

O‘qish – bu shaxsning rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan jarayon. O‘qish dunyoqarashni, onglilikni, bilimni kengaytiradi. O‘qish jarayon sifatida aqliy faoliyatni yaxshilashga yordam beradi. Axborotni to‘plash bibliografik ma’lumotlardan foydalanmasdan to‘liq bo‘lmaydi, bu axborot faoliyatining bir qismi bo‘lgan boshqa jarayonni, ya’ni bibliografik faoliyat va uning tarkibiy qismi – bibliografik madaniyatni nazarda tutadi. Bu axborot resurslari va

ularning tarkibiy qismlari – bibliografik ko‘rsatkichlar, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati, kutubxona kataloglari bilan tanishishni o‘z ichiga oladi. Bibliografik axborotdan foydalanish jarayonida sub’ekt axborot faoliyatining navbatdagi jarayoni – axborotni qayta ishlashni ifodalovchi bibliografik faoliyat usullarini o‘zi o‘rganadi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish madaniyati ko‘proq binoda bibliografik usullarga asoslanadi: indekslash, tasniflash, kataloglash, qidiruv xususiyatlarini ajratib ko‘rsatish. Shunday qilib, bibliografik bilimlar axborot massivlarini yanada muvaffaqiyatli tashkil etish va qidiruvlarni amalga oshirishga yordam beradi, bu esa ulardan foydalanish darajasiga ta’sir qiladi.Axborotni qayta ishlash nafaqat bibliografik, balki mantiqiy usullar bilan ham amalga oshiriladi.Ular manba matnini tahlil qilish, uni tanqidiy tushunish, bo‘laklarning axborot ma’nosini ajratish, ularni ko‘chirma, iqtibos va ta’riflar shaklida loyihalashni o‘z ichiga oladi. Bu aqliy mehnatni rivojlantirish zaruratini oldindan belgilab beradi – axborot faoliyati madaniyatining yana bir elementi. Axborot faoliyati madaniyatining muhim elementi axborotni uzatish va undan foydalanish madaniyatidir. Axborotni uzatish madaniyati, birinchi navbatda, uning efirga uzatilishini va adekvat idrok etish uchun etarli hajmda, buzilmasdan va iloji boricha maqsadli ko‘rinishini anglatadi. Axborotni iste’mol qilish madaniyati – bu shaxsni uyg‘unlashtirish, uni iste’mol qilishdagi kamchiliklarni bartaraf etish, axborotni manipulyatsiya qilish mexanizmini tan olish uchun ma’lumotlardan foydalanish qobiliyatini shakllantirish muammolarini hal qilish uchun tan olingan shaxsning axborot madaniyatining muhim tarkibiy qismi. Unga qarshi tura olish. Ammo siz bunga hissa qo‘shadigan ba’zi shaxsiy fazilatlarni e’tiborsiz qoldirolmaysiz. Bu muhim faktlar,

- nashr mualliflarining ismlari, jismoniy va ma’naviy dunyo hodisalari, odamlar, faktlar, hodisalar o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatish qobiliyati uchun yaxshi rivojlangan xotira;
- bosma asarlar va boshqa hujjatlarda aks ettirilgan dunyoni ko‘rish, ularni yodlash va eslash odati, harakatchanlik – bir mavzudan ikkinchisiga tez o‘tish qobiliyati;
- “shaklda” bo‘lish istagi – muhim yangiliklardan, bugungi kunda dolzarb bo‘lgan narsalar haqida doimo xabardor bo‘lish;
- kutilmagan vaziyatlarda izlanishning nobanal usullarini taklif qiladigan, tashqi ko‘rinishdagi hodisalarning assotsiativ aloqalarini o‘rnatishga yordam beradigan evristik fikrlash usuli.

Axborot madaniyati insonning o‘z axborot ehtiyojlarini bilish darajasiga bog‘liq. Bu yerda biz ularning sifat holatiga, axborot xulq-atvoriga va axborot faolligiga ta’siriga e’tibor qaratamiz. Rivojlanmagan va rivojlanmagan axborot ehtiyojlari zaif motivatsiya, chegaralarni belgilashdagi noaniqlik, o‘z-o‘zidan va nomuvofiqlik, ularni tartiblashning mumkin emasligi va hayot va kasbiy maqsadlar bilan yomon bog‘liqlik tufayli muhimligi bilan tavsiflanadi.[1]

Bundan tashqari, axborotga bo‘lgan ehtiyojni ma’lumotni iste’mol qilish odati bilan osongina chalkashtirib yuborish mumkin. Gap shundaki, tashqaridan olingan ma’lumot inson tomonidan nafaqat mantiqiy tahlil qilinadi, balki hissiy jihatdan baholanadi. Axborotga bo‘lgan ehtiyojni qondirish jarayoni bilan birga keladigan turli xil tuyg‘ularning yorqinligi inson tomonidan sub’ektiv ravishda boshdan kechiriladi, uning xotirasiga muhrlanadi va uni tobora ko‘proq his qilish uchun ma’lumotni keyingi izlashga undaydi. Axborotni iste’mol qilish odati shunday tug‘iladi, bu fiziologiyada miya tuzilmalarida ishlashga tayyorligi bilan ajralib turadigan barqaror neyron aloqalarning shakllanishi sifatida qaraladi.

Bugun biz shunday muhitda yashayapmizki, axborotning ommaviy boshlanishi insonning uni o‘zlashtirish qobiliyatidan oshib ketadi. Shu munosabat bilan, ma’lumotlarning aksariyati idrok etilmaydi, fon va shakl sifatida qaraladi, mos keladigan odat ham ma’lumotdan faqat hissiy zavq olishga yo‘naltirilganlik sifatida yomon odat deb qaralishi kerak. Mutaxassislar cheksiz teleseriallar, illyuziyalar olamiga olib boradigan yengil o‘ylamasdan bestsellerlar, musiqiy videolardan o‘ziga xos engil giyohvandlik ta’sirini sezadilar. Bunday odatlar tuzatilgandan so‘ng, ma’lumot manbai faqat hissiy zavq keltiradigan va haqiqatan ham jiddiy va murakkab asarlarning o‘zlashtirilishiga to‘sqinlik qiladigan ob’ekt sifatida qaralishiga olib keladi. Axborot madaniyatini

[1] B.Xodjayev, M.Maxmudova. O‘quvchi – yoshlarda axborot iste`moli madaniyatini rivojlanish texnologiyasi. – T., “TAFAKKUR QANOTI”, 2016. 7-bet

axborot olamida faoliyat yurituvchi shaxsni uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘lgan yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqsak, axborot ehtiyojlarining asosiy tushunchasiga tayanish kerak. Inson o‘z ehtiyojlaridan xabardor bo‘lishi, uni ma’lumotni qidirish va undan foydalanishga undashi kerak.bir nechta manbalardan buzilgan, tasdiqlanmagan faktlarni oladilar. Ushbu muammoni hal qilish Afsuski, ko‘p odamlar kiruvchi ma’lumotlar oqimini boshqara olmaydilar, buning natijasida ular uchun axborot madaniyati darslarini o‘tkazish, ularning axborot madaniyatini oshirish uchun mutaxassislar bilan mashg‘ulotlar o‘tkazish kerak. Bu muammoni insoniyat tomonidan o‘nlab yillar davomida to‘plangan va maktablar asosida qo‘llangan bilimlar yordamida hal qilish mumkin.Yuqorida aytilganlardan xulosa qilishimiz mumkinki, rivojlangan axborot madaniyatiga ega shaxs butun bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan shaxs sifatida tavsiflanadi:

birinchidan, bu tezaurusga, jumladan, axborot resurslari, axborot dunyoqarashi, axborot kabi tushunchalarga ega bo‘lishdir. Atrof-muhit, axborot harakati va boshqalar;

ikkinchidan, o‘z axborot ehtiyojlari va so‘rovlarini to‘g‘ri shakllantirish qobiliyati;

uchinchidan, an’anaviy va noan’anaviy, birinchi navbatda kompyuter qidiruv tizimlaridan foydalangan holda ma’lumotlarni mustaqil izlashni samarali va samarali amalga oshirish qobiliyati;

to‘rtinchidan, axborotning katta oqimlari va massivlarini oqilona saqlash va tezkor qayta ishlash qobiliyati;

beshinchidan, “axborot etikasi” me’yor va qoidalarini bilish hamda axborot-kommunikatsiya muloqotini o‘tkazish qobiliyati.

Axborot madaniyati bugungi kunda zamonaviy insondan yangi bilim va ko‘nikmalarni, o‘zgarishlarga zarur ijtimoiy moslashuvni ta’minlovchi va axborot muhitida munosib o‘rin egallashni kafolatlaydigan alohida tafakkur uslubini talab qilishi aniqlandi. U quyidagi funktsiyalarni bajarishi mumkin: tartibga solish, chunki u barcha faoliyatga, shu jumladan axborotga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi; kognitiv, chunki u sub’ektning tadqiqot faoliyati va uni tayyorlash bilan bevosita bog‘liq; kommunikativ, chunki axborot madaniyati odamlar munosabatlarining ajralmas elementi; tarbiyaviy, chunki axborot madaniyati inson tomonidan butun madaniyatni rivojlantirishda, insoniyat tomonidan to‘plangan barcha boyliklarni o‘zlashtirishda, uning xulq-atvorini shakllantirishda faol ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.ziyonet.uz
2. A.Lutfullayev, E Jabborov. Ommaviy axborot vositalarining inson va jamiyat hayotidagi ta’siri hamda axborot xurujlari. Ares, Volume 2, Issue 4, 2021. 642-bet
3. Mirziyoyev Sh.M.Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.- T., O‘zbekiston: NMIU, 2016. 14-bet